

Юлія Полікарпова
к.філол.н., доцент,

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗНАКІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено спробу проаналізувати зміни соціокультурних знаків у сучасній Україні та встановити вплив інституційних перетворень на процеси такої трансформації.

Ключові слова: *інститут, соціокультурний знак, інституційні перетворення, трансформація знаків, бінарна опозиція, конотативні значення*

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до інституціональної теорії, висловлюються сподівання, що саме вона може дати можливість для вирішення численних проблем як сучасної вітчизняної економіки, так і українського суспільства в цілому.

На наш погляд, однією з проблем, що потребують розгляду, є імпортування Україною різних інститутів, а також трансформація тих, що вже існують на зразок західних модулів без урахування специфіки неформальних інститутів, що склалися на вітчизняному ґрунті у процесі тривалого розвитку. Слід зазначити, що запозичуються не тільки формальні інститути, а й неформальні, які нерідко суперечать нашій ментальності й призводять до серйозних трансформацій знаків у соціокультурному середовищі.

Пропоноване дослідження являє собою спробу проаналізувати вищезазначені процеси, спираючись на поняття знака й використовуючи основний доробок інституціональної теорії. Мета дослідження – проаналізувати процес трансформації знаків та знакових систем під впливом інституційних перетворень у сучасній Україні.

Представники інституціональної теорії, приділяючи основну увагу інститутам, звертаються до поняття знака (як чогось, що заміняє свій об'єкт) для пояснення ряду питань. Один із найвідоміших теоретиків інституціоналізму У. Гамільтон, даючи визначення інститутів, наголошує на їх знаковому характері: „Інститути – це словесні символи для кращого позначення групи суспільних звичаїв. Вони позначають переважний і постійний спосіб мислення, що став звичайним для групи або перетворився для народу у звичай... Інститути встановлюють межі та форми людської діяльності. Світ звичаїв та звичок, до якого ми пристосовуємо своє життя, являє собою сплетіння й нерозривну тканину інститутів” [1, 36].

Прихильники інституціонального методу визнають, що людина живе й діє не тільки серед речей, але й у знаковому середовищі, що опосередковує її зв'язок зі світом [1–3]. Оскільки знакову природу мають всі системи конвенцій, що використовуються в суспільстві, людська діяльність впорядковується й

регулюється саме за допомогою знакових систем. Приєднатися до соціальних та культурних явищ стає можливим завдяки виконанню певних знакових процедур. Крім того, і формальні, і неформальні інститути встановлюються й розвиваються в межах семіотичного простору культури, або „семіосфери”, що складається зі знаків.

Один з основоположників інституціоналізму – відомий американський економіст та соціолог Т. Веблен досліджував зв'язок між формами мислення, соціальною діяльністю індивіда та її символічними регуляторами, що мають знаковий характер [2]. Т. Веблен підкреслював провідну роль знаків у визначенні поведінки індивіда. У праці „Теорія бездіяльного класу”, розглядаючи соціальні інститути, властиві для так званої „грошової цивілізації”, він дійшов висновку, що люди не лише споживають економічні блага, а є також „споживачами знаків”, і реальним життям живуть не тільки речі, а й символи, створені людьми [2, 11]. Споживанням керують не вимоги необхідності, а канони грошової благопристойності. Бездіяльний спосіб життя символізує високий соціальний статус того, хто має можливість його вести. Демонстративне споживання диктується уявленнями про престижність, успішність, фінансову забезпеченість, що мають цілковито конвенційний характер і виступають як знаки [2].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства стає очевидною необхідність глибокого аналізу знаків, що існують в його семіосфері, для з'ясування впливу інституціональних змін на суспільство в цілому. Крім того, це дозволило б із певною долею вірогідності передбачити наслідки інституційних нововведень у кожному конкретному соціокультурному середовищі.

Згідно з інституціональною теорією, власність є базисним інструментом економіки [4, 90] Але зміна форми власності значно впливає не тільки на сферу економіки, вона позначається на соціокультурній сфері життя всього суспільства, по-новому кодує існуючу реальність і навіть втручаючись у глибинні структури свідомості. Свідками цього ми й стали після розпаду Радянського Союзу й переходу від колективної форми власності до приватної. Спробуємо окреслити основні трансформації у межах соціокультурних знаків, що відбулися в результаті цієї зміни.

Однією з основних змін у семіотичному просторі культури в Україні є зрушення в межах бінарної опозиції знаків „МИ” - „Я”. Так, за радянських часів основним знаком епохи було „МИ”, що мало значення спільних зусиль у виконанні важливих справ і відображало колективістську орієнтованість членів суспільства. Із проголошенням незалежності України й переходом до ринкової економіки з приватною формою власності в межах неформальних правил відбулося імпортування західного індивідуалізму до нашої країни.

Отже, сьогодні панівним (особливо серед молодого покоління українців, які є відкритішими для змін) стало „Я”, що несе конотативні значення протиставлення себе іншим, наголошення своєї самодостатності й виключності, а також права на ведення того способу життя, який відповідає особистим уподобанням. Добре відомий з радянських часів вислів „Я – остання літера в

алфавіті” сьогодні практично не вживається, адже він втратив своє конотативне значення осуду вищості індивідуальних інтересів над суспільними.

На зміну проголошеному за радянських часів альтруїзму прийшов егоїзм. Сьогодні „віддавання останньої сорочки” вважається ознакою несприємливого характеру, що ставиться на один щабель із неспішністю. Натомість схвалюється прагнення індивідів до самозбагачення й задоволення передовсім власних бажань. Яскравим прикладом цього стала поява магазинів модного й стильного одягу під вивіскою „EGOIST”. Це свідчить про зміну полярності знака „егоїзм” з негативної на позитивну й набуття цим знаком конотативних значень успішності, високого фінансового стану людини, яка може собі дозволити все, що їй заманеться.

Однак основна проблема полягає, на наш погляд, у тому, що „Я” раніше контролювалося й обмежувалося діяльністю „МИ”. Зараз „МИ” майже повністю втратило свій вплив, тому діяльність „Я” не має обмежень і часто доходить до абсурду. Приклади численні: діяльність бізнесменів, які нехтують усіма моральними принципами заради досягнення значних прибутків, діяльність депутатів з прагненням отримати найбільшу можливу суму грошей тощо.

Зрушення в дихотомії знаків „МИ” – „Я” призвело до трансформації знаків „КОЛЕКТИВНЕ” – „ІНДИВІДУАЛЬНЕ”. Конотативні значення „КОЛЕКТИВНОГО” змінилися від „позначення спільної справи, націленої на досягнення високоморальних цінностей, що схвалюються всіма членами спільноти” на „позначення того, що пригнічує особистість, позбавляє індивіда можливості розкриття своїх здібностей, таланту, веде до уніфікації всіх членів спільноти”. У свою чергу, змінилися й конотативні значення „ІНДИВІДУАЛЬНОГО”: від „такого, що не має великої мети; низького” до зведення його у ранг основної людської цінності.

Отже, зрушення в опозиції знаків „МИ” - „Я”, „НАШЕ” - „МОЄ”, „КОЛЕКТИВНЕ” – „ІНДИВІДУАЛЬНЕ” проявилися в зміні їх конотативних значень. Проте не можна не відзначити, що все ж таки знаки „Я”, „МОЄ” не набули абсолютизованого значення на зразок американського „I” (що навіть пишеться завжди з великої літери). Століття тяжкого життя й досвід виживання тільки завдяки колективній, гуртовій діяльності (наприклад, під час Великої Вітчизняної війни, голодомору, повоєнних років; участь у грандіозних проектах - будівництво БАМу тощо) глибоко вкорінився у підсвідомості українців. Тому в ряді сфер людського життя такі процеси зміни акцентів у дихотомії знаків „МИ” – „Я” мають досить повільний характер. Так, наприклад, реформування інституту освіти в Україні та спроби її наближення до європейської слід здійснювати поступово, з урахуванням необхідності її адаптування до національного характеру, де вплив знака „МИ” все ще відчувається під час занять у вигляді „списування” як „взаємної допомоги”, що викликає нерозуміння з боку представників європейської та американської культур.

Знаковим у сучасному суспільстві є зміна в ставленні до життя, що також є результатом імпортування інститутів західної цивілізації. Якщо для українського народу показовим було питання „Для чого жити?”, то на сьогодні

все більш актуальним стає інше: „Як жити?“. Іншими словами, на зміну сприйняттю життя як таємниці, яку варто спробувати досягнути розумом і якщо не розгадати, то принаймні зрозуміти, прийшло сприйняття життя як проблеми, що потребує розв'язання. Філософське ставлення до життя поступово замінюється споживацьким інтересом.

Значними змінами характеризуються й відношення в бінарній опозиції „ВЕРХ” – „НИЗ”. Адже розташування представників сфери виробництва – робітників та селян – у категорії „верху”, характерне для радянського періоду, змінилося на категорію „низу” після зміни форми власності. Говорити про людину як „вихідця з простої селянської родини” або типового представника робітничого класу тепер вважається некоректним. Отже, знаки „робітник” та „селянин” набули негативного відтінку й несуть конотативне значення низького соціального та матеріального стану. Представники інтелігенції також пересунулися ближче до низу. Натомість в українському суспільстві категорію „верху” посіли олігархи, успішні бізнесмени та урядовці.

Аналіз трансформації соціокультурних знаків свідчить про те, що інституційні зміни (й передовсім зміна інституту власності в українському суспільстві) значною мірою вплинула не тільки на сферу економіки, а й спричинила зрушення й трансформації в усіх сферах життя людини й суспільства. Це обґрунтовує необхідність подальших досліджень, що мають на меті з'ясування наслідків такого впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Furubotn E.D., Richter R. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. – The University of Michigan Press, 1997. – 541 p.
2. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 189 с.
4. Ткач А.А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури: Монографія / НАН України. Об'єднаний інститут економіки. – К., 2005. – 295 с.